



Universiteit
Leiden
The Netherlands

Politologie studeren III

Bruin, L. de; Heide, H. de; Kok, W.

Citation

Bruin, L. de, Heide, H. de, & Kok, W. (1980). Politologie studeren III. *Acta Politica*, 15: 1980(2), 247-256.
Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3452073>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3452073>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

- 23, 478-485.
- Newman, J. R., Differential weighting in multi-attribute utility measurement: when it should not and when it does make a difference. *Organizational Behavior and Human Performance*, 1977, 20, 312-324.
- Schuur, W. H. van, Cognitief nakaarten. *Acta Politica*, 1977, 12, 235-239.
- Shaffer, W. R., R. E. Weber, Computer simulation of voting: a test of a revised model. *Political Methodology*, 1976, 3, 253-279.
- Shapiro, M. J., Rational political man: a synthesis of economic and social-psychological perspectives. *American Political Science Review*, 1969, 63, 1106-1119.
- Wilkie, W. L., R. P. Weinreich, Effects of the number and type of attributes included in an attitude model: more is *not* better. *Proc. 3rd Annual Conference Association for Consumer Research*, 1972, 325-340.
- Wilkie, W. L., E. A. Pessemier, Issues in marketing's use of multi-attribute attitude models. *Journal of Marketing Research*, 1973, 10, 428-441.
- Williams, P. C., et al., Voter decision making in a primary election: an evaluation of three models of choice. *American Journal of Political Science*, 1976, 20, 37-45.
- Wolters, M., Een cognitieve kaart van de Nederlandse politieke partijen - een reactie. *Acta Politica*, 1977, 12, 231-235.

Onderzoek

Politologie studeren III (zie ook *Acta Politica* 74/3 en 75/3)

Liesbeth de Bruin, Hugo de Heide en Walther Kok

Met ingang van het studiejaar '78-'79 zagen aankomende politicologiestudenten hun keuzemogelijkheden met 33% uitgebreid. Naast de intussen traditionele mogelijkheid dit vak te volgen aan de Katholieke Universiteit van Nijmegen (KUN), de Vrije Universiteit (VU) en de Universiteit van Amsterdam (UvA) ontstond toen de gelegenheid politicologie te gaan studeren aan de Erasmus-Universiteit te Rotterdam (EUR). Weliswaar was het zwaartepunt van de staf van deze nieuwe opleiding van Amsterdamse origine (UvA), maar dat betekende volgens de betrokkenen zelf allerm minst dat alleen de geografische afstand hen scheidde van deze oorsprong. Integendeel. Want behalve de (voorlopige) gerichtheid op het openbare bestuur (Voorlichtingsbrochure dag- en avondstudie Sociologie en Politologie, Erasmus-Universiteit z.j. p. 39) ziet men nog wel andere geschilpunten met de enige andere universiteit op niet-confessionele grondslag waar een volledige politicologie-opleiding bestaat. 'Anders dan in Amsterdam leidt Rotterdam de studenten niet op tot Marxist of tot aanhanger van enige andere ideologie (van links of rechts), maar tot politicoloog' (brief van Van Schendelen e.a. aan enige studenten, dd. 25-4-79). In Amsterdam heersen immers dogmatisme en orthodoxie, worden universitaire normen niet meer gehanteerd en begeeft men zich op het niveau van sociale academies (P. B. Lehning in een interview in Blokken nr. 5, april '79, p. 17; U. Rosenthal in *Acta Politica* 79/4, p. 561) naar de mening van sommige medewerkers aan de EUR. Hoe men ook over deze beweringen denkt, de meer uitgebreide keuzemogelijkheid maakt het extra interessant weer eens na te gaan welke politicologie-opleiding nu door de aankomende studenten wordt geprefereerd en waarom. Om deze keuzes en motieven te traceren beschikten we over de gegevens van de plaatsingscommissie politicologie en met name over de inlichtingenformulieren van de laatste 5 studie-jaren die de aankomende studenten steeds opzenden naar deze commissie. Hierin wordt hen, naast enkele achtergrondgegevens, gevraagd de instelling van eerste voorkeur op te geven op basis van een kort overzicht van *alle* daarvoor terzake doende motieven. Alvorens echter met deze achtergrondgegevens en motiveringen het keuzeprofiel van de aankomende politicologie-

studenten te schetsen eerst enkele opmerkingen over de plaatsingscommissie en de door haar gehanteerde aantallen.

De plaatsingscommissie

De plaatsingscommissie politicologie, waarin vertegenwoordigers van alle politicologie-opleidingen zitting hebben namens hun respectievelijke Colleges van Bestuur, functioneert sinds 1972. Haar taakstelling is om het totale aantal aankomende politicologiestudenten zodanig over de instellingen te verdelen dat de daar bestaande capaciteit niet overschreden wordt en bovendien zoveel mogelijk recht wordt gedaan aan de wensen van de studenten. Tot nu toe is dat steeds zonder al te grote moeilijkheden gelukt. In de afgelopen jaren bleek het immers mogelijk alle studenten aan hun universiteit van eerste voorkeur te plaatsen, met uitzondering van een aantal belangstellenden voor de KUN. Nijmegen vormde een telkens weerkerend knelpunt doordat de officiële (door het CvB aldaar vastgestelde) capaciteit soms lager lag dan het totale aantal gegadigden.¹

Doordat in de praktijk veelal een grotere capaciteit werd gehanteerd kon het uiteindelijke aantal wegplaatsingen (mensen met 1e voorkeur Nijmegen die nu toch elders hun politicologische geluk moesten gaan beproeven) beperkt blijven en konden uiteindelijk 16 bezwaarschriften tegen wegplaatsing toegewezen worden. In bijna alle jaren kon daarom de eerste voorkeur gehonoreerd worden. Alleen in 78/79 werd ruim 10% van de aanmeldingen naar de tweede voorkeur verwezen.

Dat actieve plaatsingsbeleid betekende tevens dat het aantal intrekkingen meer dan verdubbelde en op 20% kwam. Het idee dat men wellicht niet aan de universiteit van eerste voorkeur geplaatst wordt is blijkbaar voor velen een reden bij voorbaat van de gekozen studierichting af te zien (en heeft de opstelling van Nijmegen daardoor een, ongetwijfeld niet voorzien, afschrikwekkend effect).

Een studentengeneratie: de lichten 75/76 tot en met 79/80

De plaatsingscijfers², gebaseerd op de jaarverslagen van de centrale plaatsingscommissie (CCAP) en waar mogelijk verrijkt met latere gegevens van de plaatsingscommissie politicologie zien er over de loop der jaren dan als volgt uit:

Tabel 1: Plaatsingscijfers per jaar per universiteit

jaar:	72/73	73/74	74/75	75/76	76/77	77/78	78/79	79/80
VU	70	65	53	40	42	39	64	48
KUN	79	72	77	59	53	77	81	99
RUL ³	1	11	7	—	—	—	—	—
EUR	—	—	—	—	—	—	—	—
UvA ⁴	79	78	103	97	111	187	175	151
totaal	230	226	240	196 ⁵	206	303	388	339

De wel gesuggereerde afnemende belangstelling van studenten voor de randstad en speciaal voor de UvA (Het Parool 13-11-79) komt in ieder geval niet tot uiting in de cijfers voor politicologie: 46% kiest voor de UvA (en de EUR hoort natuurlijk ook bij die randstad). De toenemende belangstelling voor politicologie uit 1977 en 1978 heeft duidelijk niet doorgezet.

In tegenstelling tot eerdere onderzoeken hebben we nu ook de achtergrondgegevens opleiding, leeftijd, geslacht en godsdienst van de inlichtingenformulieren gecodeerd.⁶ Dat geeft ons de kans de (aanvangs)studentenpopulatie per universiteit nader in te kleuren. Terwille van de overzichtelijkheid geven we steeds de cijfers over 5 jaar. We hebben de gegevens echter ook per jaar bekeken en zullen daarom, wanneer zich in die 5 jaar grote fluctuaties voordoen daarvan apart melding maken.

Tabel 2: Leeftijd per universiteit⁷

	jonger dan 21 jaar	21 jaar en ouder	
EUR	48%	52%	N = 103
KUN	66%	34%	N = 389
UvA	46%	54%	N = 693
VU	69%	31%	N = 224

Er blijkt een duidelijk verschil tussen EUR en UvA enerzijds (oudere studenten) en VU en KUN anderzijds, een verschil dat we, en dat is niet verwonderlijk, terugvinden bij de opleiding waarmee de aankomende studenten de subfaculteiten binnentreden (tabel 4).

Tabel 3: Godsdienst per universiteit⁸

	n.v.t.	RK	PC	
EUR	64	18	18	N = 103
KUN	28	66	6	N = 389
UvA	78	15	7	N = 693
VU	35	21	44	N = 224
gemiddeld	56	31	13	N = 1409

Nijmegen blijkt een beduidend hoger percentage katholieken aan te trekken dan de VU protestants-christelijke studenten naar zich toe weet te halen.

De cijfers wijken overigens nogal af van wat we in '73 en '74 vonden: op alle universiteiten geven méér studenten dan toen op een confessie te bezitten. Zo had bijvoorbeeld de UvA, nu nog steeds de instelling met de meeste niet-confessionele eerstejaars, percentages van 96 en 95 niet-confessionelen tegen 78% nu.

Tabel 4: Opleiding per universiteit

	C.D.	VWO	Soc. Ac.	overige	
EUR	3	81	10	7	N = 103
KUN	5	88	5	2	N = 389
UvA	12	76	8	5	N = 692
VU	2	93	2	3	N = 224
gemiddeld	8	82	6	4	N = 1408

Opvallend zijn de relatief hoge percentages studenten met een colloquium doctum aan de UvA en met VWO aan de VU. Studenten met een sociale academie als vooropleiding vertonen een lichte voorkeur voor de EUR en de UvA.

Tabel 5: Geslacht per universiteit

	man	vrouw	
EUR	78	22	N = 102
KUN	84	16	N = 389
UvA	78	22	N = 693
VU	86	14	N = 224
gemiddeld	81	19	N = 1408

Uit deze totaalcijfers blijkt dat vrouwelijke studenten wat minder belangstelling hebben voor Nijmegen en de VU. Voor Nijmegen moet daarbij echter wel aangetekend worden dat deze instelling de laatste twee jaar op het landelijk gemiddelde zit en dat het lage totaalpercentage dus te danken is aan de heel geringe vrouwelijke belangstelling gedurende de eerste drie jaren. Die toenemende belangstelling voor Nijmegen loopt niet parallel met de vrouwelijke belangstelling voor politicologie als zodanig: voor de studierichting als geheel daalt het percentage vrouwelijke studenten immers weer licht. De percentages over de laatste 5 jaar zijn: 14-15-22-21-19.

Motivering

We weten nu iets meer over het soort studenten dat naar de diverse instellingen gaat, het *waarom* van hun keuze komt nu aan de orde.

We volstaan daarbij weer met het presenteren van een totaalbeeld over de laatste 5 jaar, waarbij we tevens attent blijven op grote schommelingen daarbinnen. We maken verder een vergelijking met de cijfers van eerdere jaren en zijn bovendien in staat na te gaan welke verbanden er bestaan met de vier achtergrondvariabelen geslacht, godsdienst, leeftijd en opleiding.

De cijfers spreken een duidelijke taal: doorslaggevend zijn nog steeds die motieven die niet rechtstreeks te maken hebben met de gekozen studie. De afstand tot het ouderlijk huis of woonplaats, de mogelijkheid tot een woning of kamers, de aanwezigheid van familie, vrienden of kennissen én het al dan niet confessionele karakter scoren het hoogste in het rijtje motieven, evenals in '73 en '74. Per universiteit treden echter nogal verschillen op.*

De EUR springt eruit doordat het niet-confessionele karakter bijna geen rol blijkt te spelen, maar de afstand wel degelijk. Dat laatste geldt nog sterker voor Nijmegen: 2 van de 3 aankomende studenten noemen dat motief. Vrienden en kennissen is weer belangrijker voor de UvA en Nijmegen.

Een nadere analyse per afzonderlijk jaar geeft geen spectaculaire schommelingen te zien, met name verandert er hoegenaamd niets in de onderlinge rangorde. Zo wisselt bijvoorbeeld het percentage studenten van VU en UvA dat als motief woning of kamers opgeeft, maar het percentage UvA-studenten dat dit motief noemt is steeds groter dan (of hooguit gelijk aan) het percentage VU-studenten.

Tenslotte blijkt het streekgebonden keuzepatroon ook uit de analyse van de universiteit van 2e voorkeur: van de 298 studenten met UvA als 2e voorkeur komt 53% van de VU en van de 573 studenten met VU als 2e voorkeur komt 73% van de UvA.

De inrichting en aard van de studie is net als bij eerdere analyses ook nogal belangrijk als motief én differentieert aanzienlijk tussen de instellingen: UvA en EUR springen eruit. Deze motivering komt voor de EUR vrijwel uitsluitend voort uit het feit dat men daar een avondopleiding kon volgen. Inmiddels is deze mogelijkheid vervallen. Het percentage voor de EUR fluctueert overigens vrij sterk: 37% in 78/79 (het eerste jaar) en 18% voor 79/80.

* Getoetst met de X_2 -toets leveren alle motievenpatronen (met uitzondering van recente conflicten) significante verschillen op op 0.05 niveau. Dat was voorheen niet het geval voor het confessionele karakter, woning/kamers, sfeer, faam en stad. Het grote aantal respondenten maakt nu echter dat verschillen ietwat sneller significant zijn.

Tabel 6: Motivering per universiteit

	EUR N=92	KUN N=362	UvA N=633	VU N=212	gemiddeld N=1299
afstand tot ouderlijk huis of woonplaats (mogelijkheid tot) woning of kamer	58	67	40	42	49
aanwezigheid van familie, vrienden of kennissen	37	37	43	31	39
(niet-)confessionele karakter	23	46	40	29	39
inrichting, aard van de studie	8	40	40	42	38
binding in verband met werk of andere studie, evt. van echtgeno(o)t(e)	30	16	37	17	27
... als stad	33	17	25	17	22
sfeer universiteit	7	25	15	12	17
faam van de studie	16	7	13	19	13
voorkeur ouders	5	4	8	14	8
recente conflicten	0	6	0	5	3
overige	1	1	3	4	3
	7	8	14	5	11

We zagen al eerder dat studenten met sociale academie voorkeur voor EUR én UvA hadden: uit deze vooropleiding kan dus niet een voorkeur voor één bepaalde politicologie-opleiding afgeleid worden. Nu blijkt tevens dat het keuzepatroon voor de EUR zelf gekenmerkt wordt door extra-curriculaire overwegingen.

Afgezien van deze controverse is het belang dat studenten in het algemeen hechten aan het (niet-)confessionele karakter, de inrichting en de aard van de studie o.i. een duidelijke aanwijzing voor de stelling dat politicologische eenheidsworst uit den boze is. Studenten dienen uit *inhoudelijk* concurrerende opleidingen te kunnen kiezen. Vermeldenswaard in tabel 6 is nog dat Nijmegen als stad hoog scoort en dat daarmee het regionale keuzepatroon voor die universiteit wordt onderstreept. De VU kenmerkt zich in de regionen van de minder genoemde motieven door de sfeer van de universiteit en de faam van de studie. Dat laatste percentage loopt overigens in de loop van de jaren nogal uiteen: 7-21-19-13-7 respectievelijk. De voorkeur van de ouders speelt eigenlijk geen rol. Mogelijke conflicten doen dat voor de aankomende studenten evenmin (voor de politicologen zelf ligt dat soms wat gevoeliger, hebben wij de indruk).

Achtergrondvariabelen

Het nader bekijken van deze motieven per achtergrondvariabele levert nog wel enkele aardige gegevens op. Zo blijkt het (niet-)confessionele karakter van een instelling voor 32% van de niet-kerkelijken er toe te doen, terwijl van de katholieken 42% en van de protestants-christelijken zelfs 55% dat belangrijk vindt. Wat niet hoeft te betekenen dat de laatsten altijd naar een confessionele universiteit gaan. Nogal wat mensen met een religieuze achtergrond kiezen voor de UvA met als motief het *niet*-confessionele karakter.

Het geslacht blijkt amper te differentiëren: de mogelijkheid voor een woning of kamer speelt wat meer voor vrouwen (48 om 37%) en mannen noemen het stad-motief wat vaker (18 om 12%). De opleiding geeft weer iets meer verschillen te zien. Zo loopt het noemen van de confessionele motivatie bij colloquim doctum, sociale academie en VWO-studenten op van 19 via 24 tot 41% en vinden we eenzelfde rijtje bij het motief ouderlijk huis of woonplaats: 38-44-51%. Verder valt op dat de sfeer van een universiteit voor colloquim-doctumstudenten géén rol speelt (1%) en het motief . . . als stad voor VWO-ers dubbel zo belangrijk (18%) is als voor de rest, terwijl zij veel minder dan de overigen bindingen van andere aard als motief opgeven. Die hebben ze, gegeven hun leeftijd, natuurlijk ook minder kunnen aangaan. Dat blijkt ook overduidelijk uit de leeftijdsvariabele. We hebben daarvoor een tweedeling gemaakt in het bestand met de caesuur tussen de 20 en 21 jaar,

hetgeen een groep 'ouderen' van 575 en een groep 'jongeren' van 724 opleverde. Die bindingen spelen voor 41% van de ouderen tegenover slechts 7% van de jongeren. Ouderen wijken verder significant van jongeren af ten aanzien van de volgende motieven: confessionele karakter (23% om 50%, een belangrijk motief voor de jeugd dus), het ouderlijk huis of woonplaats (39 om 57%, idem), woning of kamer (47 om 33%, dat is voor ouderen dus belangrijk als motief), de sfeer van de universiteit (9 om 16%, een jeugd-motief dus) en de faam van de studie (6 om 9%, eveneens een motief voor de jongeren). Het motief . . . als stad speelt meer voor jongeren (22 om 10%), we zagen dat ook al bij de VWO-ers, terwijl het niemand zal verbazen dat de voorkeur van de ouders als motief vrijwel uitsluitend bij de jongeren voorkomt.

Tweede voorkeur

Doordat de totale capaciteit van alle politicologie-opleidingen tezamen nog speling genoeg bevat, is de opgegeven tweede studievoorkeur van politicologiestudenten materieel van weinig betekenis. Niettemin geeft het ons, evenals bij de 'echte' achtergrondvariabelen, een nadere inkleuring van het profiel van de aankomende politicologiestudenten en wellicht zelfs een indicatie of verschillende instellingen soms een ander slag studenten aantrekken.

Tabel 7: Studierichting van tweede voorkeur per universiteit

	sociologie	geschiedenis	recht	economie	
EUR	38	12	20	11	N = 73
KUN	28	18	10	5	N = 297
UvA	28	14	9	9	N = 453
VU	28	16	11	11	N = 157
gemiddeld	29	15	10	8	

Leesvoorbeeld: 38% van de 73 respondenten van de EUR heeft sociologie opgegeven als studierichting van 2e keuze.

Politicologiestudenten hebben dus als alternatieve studie, wanneer zij die tenminste noemen, vooral sociologie (29%), geschiedenis (15%) en in mindere mate recht (10%) en economie (8%) in het achterhoofd. Per universiteit verschilt het enigszins: EUR-kandidaten hebben meer voorkeur voor sociologie en recht als 2e keuze dan elders het geval is (het keuzepakket in Rotterdam is ook geringer dan elders).

Het totaalbeeld levert in ieder geval hetzelfde rijtje in dezelfde volgorde op als in eerder onderzoek. Omgekeerd blijkt de liefde ietwat anders te liggen. Van de in totaal 1504 studenten⁹ met tweede voorkeur politicologie is het

grootste deel afkomstig van geschiedenis (19%), direct gevolgd door recht (eveneens 19%), terwijl economie, sociologie, psychologie en sociale geografie goed zijn voor 11, 10, 6 en 6% respectievelijk. Dezelfde top-vier dus, maar in andere volgorde. Afwijkend van eerdere bevindingen is hierbij alleen dat politicologie nu ook een beetje in trek blijkt te zijn bij economen in de dop. Ook in die kringen bestaat er dus vooruitgang.

Slotopmerking: in tegenstelling tot vorige onderzoeken is het materiaal ditmaal niet door twee personen gecodeerd. Wel is één jaar in zijn geheel tweemaal gecodeerd, zonder dat dit enige afwijking van betekenis te zien gaf.

Noten

1. De capaciteit wordt dus niet door de (leden van de) plaatsingscommissie vastgesteld, maar in principe door de afzonderlijke CvB's op basis van overwegingen die niet alleen de betrokken studierichting *sic* behoeven te betreffen. Daardoor kan er bijvoorbeeld een discrepantie bestaan tussen de officiële capaciteit en die welke men op basis van de aanwezige formatieplaatsen politicologie zou verwachten. (Zo was de capaciteit van de VU in 79/80 relatief laag en die aan de UvA relatief hoog). Bovendien kan het officieus hanteren van een ruimere capaciteit (zoals in het geval Nijmegen) niet geheel in overeenstemming zijn met de lijn van de betrokken universiteit op hoger niveau. De plaatsingscommissie heeft zich bij haar praktische werk steeds zoveel mogelijk buiten dit soort controversen gehouden en als richtlijn gehanteerd dat zoveel mogelijk studenten hun eerste voorkeur gehonoreerd zouden moeten zien zodat van officieuze vergroting van de capaciteit dankbaar gebruik werd gemaakt.

2. De aantallen studenten die werkelijk een studie beginnen zijn niet exact bekend. Late aanmeldingen verschijnen niet meer in de centrale cijfers, terwijl ook niet iedereen met een geldig plaatsingsbewijs ter bestemder plekke opduikt.

3. Leiden heeft alleen een bovenbouwstudie politicologie, is derhalve in de latere jaren niet meer in het werk van de plaatsingscommissie betrokken en wordt ook in deze analyse verder buiten beschouwing gelaten.

4. Zie voor een aparte analyse van de eerstejaars-studenten '79 aan de FSW-a, het vakkenpakket van de daar aankomende studenten van '76-'79, het beurs- of werkstudent zijn en de leeftijdsopbouw over '77-'79: Hugo de Heide en Michèle Slier, 'de eerstejaars 1979' in *Discorsi*, jaargang 13, nr. 3, p. 17.

5. Op basis van de aantallen uitgereikte plaatsingsbewijzen. Definitief geplaatst werden 182 studenten, dit aantal kan echter achteraf niet meer per instelling worden uitgesplitst.

6. Het aantal gecodeerde inlichtingenformulieren komt niet precies overeen met het aantal geplaatste studenten. Sommige formulieren zijn kwijtgeraakt, onleesbaar ingevuld en tenslotte gaf niet iedereen de gevraagde motivering of sloeg de wel gegeven motivering op de keuze van een ander vak (wanneer politicologie de tweede keus was en men daar naartoe geplaatst was).

7. In elke tabel zijn de percentages op hele getallen afgerond.

8. In de categorie 'niet van toepassing' zitten de (zeer geringe aantallen) overi-

gen besloten.

9. Cijfers gebaseerd op computeruitdraaiën CBAP dd. 19-12-78, 19-12-77, 20-12-76, 15-12-75, 13-1-75.

Boekbesprekingen

C. P. Middendorp, **Ontzuiling, politisering en restauratie in Nederland – Progressiviteit en conservatisme in de jaren 60 en 70**, Amsterdam (Boom Meppel), 1979. ISBN 90 6009 421 2, 214 p.

In het hier besproken werk wordt, aldus de auteur in het voorwoord, een poging ondernomen om de kentering in de Nederlandse politiek op systematische wijze te beschrijven en te analyseren. Deze kentering, rond 1965, bestaat dan uit de overgang van een verzuilde maatschappij met een pacificatiedemocratie, naar een gepolitiseerde maatschappij met een centrifugale democratie (p. 14).

Middendorp's beschrijving en analyse geschiedt op basis van gegevens die op een 3-tal tijdstippen door middel van interviews zijn verkregen. Het eerste tijdstip ligt rond 1965, het tweede in 1970 en het derde in 1975. Op de laatste twee tijdstippen heeft de auteur zelf data verzameld, voor het eerste werd gebruik gemaakt van gearchiveerde gegevens van andere onderzoekers. De analyses bestaan voornamelijk uit het volgen van trends, zowel voor de periode 1965-1970, als voor de periode 1970-1975. Veranderingen worden beschreven voor de gehele steekproeven (min of meer generaliseerbaar naar de volwassen Nederlandse bevolking), en ook voor allerlei subgroepen die om enigerlei reden interessant lijken. Dergelijke uitsplitsingen naar subgroepen (leeftijdsklassen bijvoorbeeld) resulteren in wat genoemd wordt 'differentiële trends'. Voor al deze trendanalyses wordt gebruik gemaakt van de resultaten van schaal- en factoranalyses die zowel leiden tot meetinstrumenten die over de verschillende jaren vergelijkbaar zijn, als tot de inhoudelijke conclusie dat er binnen de volwassen bevolking bepaalde opvattingsstructuren bestaan die gevormd worden door een relatief breed scala onderling samenhangende waarden, houdingen en opvattingen. In dit opzicht bouwt Middendorp voort op eerder werk van zijn hand waar hij uitgebreid rapporteert over deze structuren (die hij filosofische en ideologische dimensies noemt).

De interpretatie van de in de trendanalyse gevonden veranderingen geschiedt op basis van een kader van inzichten en verwachtingen over culturele veranderingen en hun oorzaken (hfdst. 1, 2 en 5). Waaruit bestaat dit kader? De veranderingen in de politieke en maatschappelijke cultuur zijn volgens Middendorp het gevolg van veranderingen in de 'sociale structuur'. De 'primaire oorzaken' (p. 28) zijn een 3-tal structurele ontwikkelingen. Dat zijn: technologische ontwikkelingen, toenemende schaalvergroting, en toenemende individualiseringsmogelijkheden. De eerste factor lijkt de meest fundamentele van de 3, en omvat een verscheidenheid aan ontwikkelingen als toenemende welvaart en sociale zekerheid, veranderende beroepsstruc-